

Довженко Олександр Петрович

Життя та творчість

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО

(1894—1956)

Олександр Довженко народився 10 вересня 1894 р. в с. В'юнище (тепер м. Сосниці Чернігівської області) в селянській родині. Навчався в Сосницькому чотирикласному училищі, був відмінником, потім у Глухівському учительському інституті.

Протягом 1914—1917 рр. Олександр викладав фізику, природознавство, географію, історію та гімнастику в 2-му Житомирському змішаному вищому початковому училищі, дуже багато читав, брав участь у виставах, малював, організував український етнографічний хор в одному з ближчих до Глухова сіл. У 1917р. О. Довженко перейшов на вчительську роботу до Києва і вступив на економічний факультет Комерційного інституту, був головою громади інституту. У 1920 р. він брав активну участь у суспільно-політичному житті країни: як більшовик боровся проти білополяків у житомирському та київському підпіллі.

О. Довженко в 1921 р. працював завідувачим загальним відділом при українському посольстві у Варшаві. Наступного року — в Німеччині на посаді секретаря консульського відділу торгового представництва УНР Тут він вступив до приватної художньої майстерні й одночасно відвідував лекції в берлінській Академічній вищій школі образотворчого мистецтва.

У 1923 р. повернувся до Харкова й незабаром став відомим як художник-ілюстратор "Вістей", автор політичних карикатур, який підписувався псевдонімом "Сашко". О. Довженко належав до літературних організацій "Гарт" та "ВАПЛІТЕ". Протягом 1926—1933 рр. він працював на Одеській кінофабриці та Київській студії художніх фільмів. У 1930р. О. Довженко зняв картину "Земля", яка вивела українське мистецтво на широкі міжнародні обшири й принесла митцю світову славу. Цього ж року разом зі своєю дружиною і надалі режисером усіх його фільмів Ю. Солнцевою митець виїжджає в тривале закордонне відрядження. Він відвідав Берлін, Гамбург, Прагу, Париж, Лондон, демонструючи "Землю", "Звенигору", "Арсенал", виступав перед журналістами, кіномитцями й кінокритиками, виголосив кілька доповідей про нову кінематографію.

У 30-х роках Олександр Довженко постав як самобутній кінорежисер, фундатор поетичного кіно, визнаний світом митець. Чарлі Чаплін зазначав: "Слов'янство поки що дало світові в кінематографії одного великого митця, мислителя і поета — Олександра Довженка".

У 1932р. Довженко зняв перший звуковий фільм "Іван" і був запрошений до кіностудії "Мосфільм". Конфлікти Довженка на Київській студії, особливо після постановки фільму "Іван", загострювалися. Тому митець прийняв рішення виїхати до Москви і з 1933р. працював на "Мосфільмі".

У 1935 р. Довженка нагороджують орденом Леніна, а восени того ж року на

екранах з'явився "оптимістичний" "Аероград". У 1939р. вийшов на екрани "Щорс" (поставлений на Київській кіностудії). Фільм швидко став популярним, глядачеві подобались подані з гумором колоритні народні, національні характери, особливо Боженка, Трояна, Чижа...

Протягом 1941—г 1945 рр. О. Довженко створив низку новел: "Ніч перед боєм", "Мати", "Стій, смерть, зупинись", "Хата", "Тризна" та інші. Епосом війни називають кіноповість "Україна в огні" (1943). Цей твір був Сталіним заборонений, а Довженку не було дозволено повертатись в Україну.

За "ідеологічно правильний" фільм "Мічурін" митець у 1949 р. одержав Державну премію, яка означала офіційну його реабілітацію після "України в огні".

Протягом 1949—1956 рр. Довженко викладав у ВДІКу (Всесоюзному Державному інституті кінематографії), ставши професором цього навчального закладу.

У 1956 р. у березневому номері журналу "Дніпро" була опублікована "Зачарована Десна", з цього приводу Довженко дуже радів. У цей час була завершена й "Поема про море". У листопаді розпочались зйомки однойменного кінофільму. А 25 листопада Олександр Довженко раптово помер.

У 1957р. з'явилася друком збірка повістей митця "Зачарована Десна", від якої фактично почався "відлік" письменницької слави.

На всесвітній виставці в Брюсселі в 1958р. 117 відомих кінознавців і кінокритиків із 20 країн, добираючи 12 найкращих фільмів усіх часів і народів, назвали і "Землю" О. Довженка...

За своє творче життя О. Довженко поставив 14 ігрових і документальних фільмів, написав 15 літературних сценаріїв і кіноповістей, дві п'єси, автобіографічну повість, понад 20 оповідань

і ноаел, ряд публіцистичних статей і теоретичних праць, присвячених питанням кіномистецтва. Його кінопоєми "Звенигора" (1928) та "Арсенал" (1929), кіноповість "Земля" (1930) були визнані світовою кінокритикою шедеврами світового кінематографа, а Довженко — першим поетом кіно. Низку кіноповістей О. Довженка було екранізовано після його смерті: "Повість полум'яних літ" (1944, 1961), "Поема про море" (1956, 1958), "Зачарована Десна" (1956, 1957).

Вражаючими документами доби є "Щоденники" О. Довженка, а шедевром його творчості — "Зачарована Десна". У преамбулі до кіноповісті письменник пояснив причину її написання "довгою розлукою з землею батьків" і бажанням "усвідомити свою природу на ранній досвітній зорі коло самих її первісних джерел". У кіноповісті "Зачарована Десна" вабили до себе народні, виразно.національні характери, про які потім говорили не інакше, як про "довженківські", і щирий, всепроникаючий ліризм, тоді такою мірою ще не властивий, мабуть, жодному радянському творові, надто, якщо говорити про діапазон його тембрів — від найтрепетнішого, найпоетичнішого піаніссімо до громоподібного, набатного, спрямованого на глобальні болі й проблеми ("Горів і я тоді у тім вогні, загинув усіма смертями людськими, звірячими, рослинними: палав, як дерево чи церква, гойдався на шибеницях, розлітався прахом і димом од

вибухів катастрофічних, 3 м'язів моїх і потрощених кісток варили мило в Західній Європі в середині двадцятого століття. Шкіра моя йшла на палітурки і абажури для ламп, валялась на дорогах війни, виутюжена важкими танками останньої війни людства"),— і філософське, синівське осмислення й виявлення рис свого роду й народу, його духовних джерел.

"Зачарована Десна" — автобіографічний твір, спогади письменника про дитинство, перші кроки пізнання життя, про "перші радощі, і вболівання, і чари перших захоплень дитячих...", про діда і прадіда Тараса, прабабу, матір і батька, коваля діда Захарка, дядька Самійла — неперевершеного косаря. Спогади ці час од часу переростають у авторські роздуми — про "тяжкі кайдани неписьменності і несвободи", інші лиха й страждання трудових людей України і разом з тим — багатство їхніх душ, моральне здоров'я, внутрішню культуру думок і почуттів, їхній смак, їхню вроджену готовність до "найвищого і тонкого", про війнуч спалене фашистами село, про ставлення до минулого: відомий авторський монолог, який починається словами: "Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду..." і в якому висловлено знамениту формулу: "Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє".

Письменник прекрасно знав духовний світ селянина, народний побут, звичаї, його психологію. Можна сказати, що "Зачарована Десна" — своєрідна енциклопедія сільського життя України кінця XIX і початку XX століть.

Над повістю О. Довженко продовжував працювати до 1955 року. Якого великого значення надавав він цьому творові, підтверджує такий факт: в архіві письменника зберігається чотири варіанти рукопису українською мовою. Власноруч він здійснив і переклад твору російською мовою. За повістю "Зачарована Десна" 1964 року режисер Ю. Солнцева поставила однойменний фільм. Досить плідним періодом у творчості письменника була Велика Вітчизняна війна. Тільки протягом 1942—1943 років ним було створено 18 статей, 10 оповідань, п'єса і кіноповість. Під безпосереднім враженням баченого й пережитого на фронті О. Довженко приступає до роботи над кіноповістю "Україна в огні". Почав писати з кінця, потім повернувся до мирних днів. Принцип ретроспективного зіставлення подій визначив і сюжет, і композицію твору: трагедія війни надовго розлучає членів родини колгоспника Запорожця, які уособлюють весь український народ, зганьблений, розтоптаний окупантами. Довженко поспішав, бо реально вже бачив майбутній фільм. Він хотів розказати "правду про народ і його біду", про палаючу в огненному кільці між двох імперій Україну. У творі не було піднесеного пафосу, оспівування тріумфального руху Червоної Армії, жодного слова він не сказав і про Сталіна. Його повість стала криком болю, першим гострим, вразливим сприйманням фашистської навали. Довженко не оминав гострих проблем, устами героїв запитував самого вождя, як же сталося, що не "б'ємо ворога на його території" і цілий народ український — віддано на заклання. Ясна річ, кіноповість "не сподобалася Сталіну, і він її заборонив для друку і для постановки... "...мені важко од свідомості,— записував у щоденнику О. Довженко,— що "Україна в огні" — це правда.

Але Сталін думав по-іншому. У січні 1944р. скликали навіть спеціальне засідання політбюро ЦК ВКП (б), на якому було затавровано Довженка "як куркульського підспівувача, ворожого політиці партії — та інтересам українського й усього радянського народу". Письменника вивели зі складу комітетів і редколегій, звільнили з посади художнього керівника Київської кіностудії і назавжди вислали з України. Тільки 1966 року кіноповість уперше надрукували, щоправда, з багатьма цензурними купюрами.

Багато хто з дослідників Довженка звертає увагу на те, що його оповідання, кіноповіді мають внутрішню єдність, значно більшу, ніж звичайна спільність у творах, написаних тим самим письменником,— це й справді ніби одна книга про час і народ.

Її прологом по праву може вважатися "Зачарована Десна", а вивершенням — "Поема про море", перейнята прагненням широкого поетичного синтезу розповідь про сучасність і історію, народ і особистість, працю й красу, схвильовані роздуми про "народну душу" та "виховання почуттів".

Активна мистецька настроєність на сучасність і її проблеми, органічний історизм образного мислення, принципи творення глибоко народних, національно своєрідних характерів, поєднання високого романтичного злету думки з проникливим аналізом реальної дійсності, переосмислення поетики народної творчості, вільне застосування гіперболізму, гротеску, символіки — ці й багато інших рис Довженкової творчості істотно збагачували пошуки української прози. Його називали поетом і водночас політиком кіно. Митця порівнювали з Гомером, Шекспіром, Рабле, Гофманом, Бальзаком, Бетховеном, Брехтом. А сам Довженко казав, що свої картини "писав з гарячою любов'ю, щиро. Вони складали найголовніший смисл мого життя". Система, використовуючи цю "гарячу любов", не тільки підносила митця, а й ламала його. Як один зі знаків тої боротьби Довженка за свою духовну свободу залишився запис в його щоденнику: "Товаришу мій Сталін, коли б Ви були навіть богом, я й тоді не повірив би Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати в чорному тілі. Коли немає ненависті принципової, і зневаги нема, і недоброзичливості ні до одного народу в світі, ні до його долі, ні до його щастя, ні гідності чи добробуту,— невже любов до свого народу є націоналізм? Чи націоналізм в непотуранні глупоті людей чиновних, холодних діляг, чи в невмінні художника стримати сльози, коли народу боляче?..".

ОСНОВНІ ТВОРИ:

Кіноповіді "Земля", "Україна в огні", автобіографічна повість "Зачарована Десна", новели "Ніч перед боєм", "Воля до життя"; "Щоденник".

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА:

1. О. Довженко. Господи, пошли мені сили: Щоденник, кіноповість, оповідання, фольклорні записи, листи, документи. — 1994.

2. Кошелівець І. Про затемнені місця з біографії О. Довженка // Дніпро. — 1994. — № 9—10.

3. Лавріненко Ю. Олександр Довженко // Українське слово. Т. 2. — К., 1994.

4. Семенчук І.Р. Життєпис Олександра Довженка. — К., 1991.

5. Дончик В. Олександр Довженко // Історія української літератури ХХ ст.: У 2 кн. Кн. 1/ За ред. В.Г. Дончика. — К-, 1994.
6. Корогодський Р. Довженко в полоні. Розвідки та есе про майстра. — К., 2000.